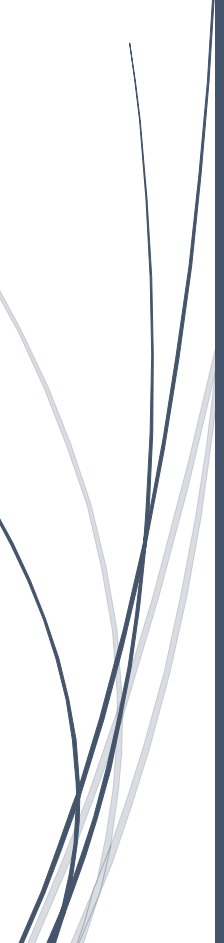

לקראת הבחירות לכנסת הכ"א נעסוק בענין **ימין ושמאל** בעבודת ה' וכפי העולה מתוך החיבור הגדול **נְתִיבֵי-עַם** לרבי עמרם אבורביע זצ"ל ונוספו לצדו חיבורי הק' **עֲלֵי נְתִיבִים** בו נבאר את המקורות, דברי אחרוני זמננו, ביאורי מושגים ועוד.

ביום הבחירות כולנו בוחרים **נע**, נשב ונשכיל בתורתו של בעל הנתיבים וה' הטוב אשר בחר בנו מכל עם יבשרנו ביום הזה בשורות טובות, בבחירה נכונה של אָנְשֵׁי חֵיל יִרְאֵי אֱלֹקִים, אָנְשֵׁי אֱמֶת וְשִׁנְאֵי בְצַע.

ביום זה בו אנו בוחרים לכנסת הכ"א, וכל פֶּלֶג וּפְלֶג מוֹשֵׁךְ את הבוחר במתק שפתיו ודעותיו, זה לימינו וזה לשמאלו, חשבתני לדלות מתוך המקורות את הכיוון הנכון בשעה שמקיים את מצוות ה', האם גם כאן יש בחירה לפנות לימין או לשמאל? או אולי לשניהם? ואם לשניהם, לאן לפנות תחילה?

והנה מצאתי שבעצם כל האפשרויות קיימות:

א. ע"פ רוב ואפילו כברירת מחדל נפעיל את יד **ימין** בלבד ע"פ הכללי: "כל פינות שאתה פונה - לא יהו אלא דרך **ימין**", ונמשיך **בימין** עד תום המעשה.

ב. פעמים שיש להתחיל **בימין** ואחר כך לפנות **לשמאל**.

ג. וגם **השמאל** לא יקופח, ופעמים ננהג ההיפך ונשתמש ביד **שמאל** בלבד לאות של פרידה או בענין של צער וכדו'.

ד. פעמים שיש להתחיל **בשמאל** ואחר כך לפנות **לימין**.

ה. פעמים שאין פניה **לימין** או **לשמאל** אלא לעבודה משותפת של שתי הידיים יחדו, בבחינת "**ימין ושמאל**" תפֶּרְצִי² וְלֹאֹת של שלמות המעשה בכל גופנו בבחינת "ומעשה **ידינו** כֹּונֶה עֲלֵינוּ, ומעשה **ידינו** כֹּונֶהוּ"³ - בשתי הידיים, אך נקדים את ה**ימין** תחילה ע"פ הכלל האמור.

ו. ופעמים שלא נטה לא **לימין** ולא **לשמאל**.

דוגמאות רבות יש לכ"א מהקטגוריות הנ"ל ומ"מ במאמר להלן אתייחס רק לאלו המופיעות בספר "נתיבי עם" לרבי עמרם אבורביע זצ"ל ואידך זיל גמור.

כדרכנו, תחילה אצטט את דברי ה"נתיבי עם" ולצדו כמידת הצורך 'עלים לנתיבים' שהן הרחבה, מקור וביאור.

נתיבי-עם

▪ 1. מנהגי ירושלים עם ההוספות של הרב דב"ש זצ"ל, הל' חנוכה סעיף א:

בסדר ההדלקה מנהגנו כמ"ש מרן⁴ להדליק ליל א' היותר **ימיני**, ובליל ב' הסמוך לו, וכן על זה הדרך כדי שיהיה פונה לצד **ימין**.

עלי נתיבים

¹ גמרא מסכת יומא דף טו עמוד ב.

² ע"פ ישעיהו נד, ג: **כי ימין ושמאל** תפֶּרְצִי, וְזָרַעַךְ גֹּזִים יִירָשׁ, וְעָרִים נְשֻׁמוֹת יוֹשִׁיבוּ.

³ תהילים צ, יז.

⁴ שו"ע או"ח הלכות חנוכה סימן תרעו סעיף ה: יתחיל להדליק בליל ראשון בנר היותר **ימיני**, ובליל ב' כשיוסיף נר אחד סמוך לו יתחיל ויברך על הנוסף, שהוא יותר **שמאלי**, **כדי להפנות לימין**; וכן בליל ג' כשיוסיף עוד אחר סמוך לשני נרות הראשונות, יתחיל בנוסף ובו יתחיל הברכה, ואח"כ **יפנה לצד ימין**, וכן בכל לילה.

▪ 2. סימן כח סעיף ב – אופן חליצת הטלית והתפילין:

וכשחולץ הטלית או התפילין, יחלצם **ביד שמאל**, להורות שקשה עליו פרידתן (השל"ה)⁵.

▪ 3. סימן קכא סעיף ג – אופן אמירת ברכת כהנים ע"י הש"ץ:

מנהגנו בירושלים⁶, באומרו: "יְבָרְכֶהָ ה'" מכוון פניו כלפי ההיכל, ובאומרו "וַיִּשְׁמְרֶךָ" מסתכל בצד **ימין**. "יָאֵר ה' פְּנֵיו" כלפי ההיכל, "אֱלֹהֵי וַיְחַנְךָ" כלפי **שמאל**, "יִשָּׂא ה' פְּנֵיו אֵלֶיךָ וַיִּשֶׂם לְךָ שְׁלוֹם", כולו כלפי ההיכל, ע"פ הזוה"ק נשא⁷.

וע' בתפילה לדוד⁸ דיהיב סימנא: יִשָּׂא = **י' ימין ש'מאל** א'מצעי, ושם ח"ו יסתכל ב**שמאל** תחילה מעורר דין על הקהל, ולכן הוו זהירים.

▪ 4. סימן קלא סעיף א – נפילת אפיים:

בירושלים לא נהגו ליפול ע"פ **לא לצד ימין ולא לצד שמאל**⁹, כ"א אומרים מזמור¹⁰ "לְדוֹד אֱלֹהֵי ה' נִפְשֵׁי אֶשָּׂא" ואחריו 'אבינו מלכנו'.

עלי נתיבים

⁵ כך מביא המגן אברהם ס"ק ג בשם **השל"ה** שראה רבו שחלץ תש"ר ביד שמאל, והטעם **שמראה שקשה עליו חליצתו**, מפני שמצותן כל היום, אך מפני שאין לנו גוף נקי, חולצן אחר התפלה ולכן חולץ ב**שמאל**.

⁶ וכ"כ **הבן איש חי** שנה ראשונה פרשת תצוה סעיף ג בשם רבי אליהו מני (הרא"ם) שמנהג בית אל הוא כפי הזוה"ק וכמ"ש החס"ל ולא כפי שכתב הרב בנו בשם אפי זוטרי שהביא מאגרות הרמ"ז ז"ל.
וכ"כ **הכף החיים** בסימן קכא ס"ק ז שהעיקר כפשטיות דברי הזוה"ק (להלן).

⁷ זוהר חדש כרך א (תורה) פרשת נשא דף פב ע"ב: וּכְדִין בְּעֵי לִיָּה שְׁלִיחַ צְבוּר לְמִימְרָ: "יְבָרְכֶהָ ה'" כְּלָפֵי הַהִיכָל. "וַיִּשְׁמְרֶךָ", לְאֶסְתַּכְלָא לְסִטְרָא **דְּיַמִּינָא** דִּילִיָּה, לְאֶמְשַׁכָּא חוּטָא דְחֶסֶד עַל עַמָּא קְדִישָׁא בְּקַדְמִיתָא. וּלְבַתֵּר יֵאמֵר: "יָאֵר ה'", כְּלָפֵי הַהִיכָל. "פְּנֵיו אֱלֹהֵי וַיְחַנְךָ" וַיִּסְתַּכַּל לְסִטְרָא **דְּשְׂמָאלָא** דִּילִיָּה, לְיַיְחַדָּא **בְּיַמִּינָא**, בְּגִין דְּמִקּוּרָא דְּבִרְכַתָּא מְסִטְרָא **דְּיַמִּינָא** הוּא. וּכְדִין כָּל סִטְרָא **דְּשְׂמָאלָא** אֶסְתַּלַּק, וְלֹא הוּנְיָא נְזַקָא כָּלֵל. וּכְדִין, "יִשָּׂא ה' פְּנֵיו אֵלֶיךָ, וַיִּשֶׂם לְךָ שְׁלוֹם", וְדָא הוּא צְלוּתָא שְׁלִיָּם.
וּתְרַגּוּמוֹ: וְאִז צְרִיךְ לוֹ הַש"ץ לֹמֵר: "יְבָרְכֶהָ ה'" - כְּלָפֵי הַהִיכָל, "וַיִּשְׁמְרֶךָ" - לְהֶסְתַּכַּל לְצַד **יַמִּינֹו**, לְהַמְשִׁיךְ חוּט שֶׁל חֶסֶד עַל הָעַם הַקְּדוּשׁ בְּרֵאשׁוֹנָה. וְאַחַר כֵּךָ יֵאמֵר: "יָאֵר ה'" כְּלָפֵי הַהִיכָל. "פְּנֵיו אֱלֹהֵי וַיְחַנְךָ", וַיִּסְתַּכַּל לְצַד **שְׂמָאלוֹ**, לְיַיְחַד **בְּיַמִּין**, מְשׁוּם שְׁמִקּוּר הַבְּרָכָה הוּא מְצַד הַיַּמִּין. וְאִז כָּל הַצַּד שֶׁל **שְׂמָאל** מְסִתַּלַּק, וְאִין נְזַק כָּלֵל. וְאִז, "יִשָּׂא ה' פְּנֵיו אֵלֶיךָ, וַיִּשֶׂם לְךָ שְׁלוֹם", וְזוֹהִי תַפְלָה **שְׁלֵמָה**.

⁸ מצאתי בספר ספר זכירה ועניני סגולות - זכריה בן יעקב סימנר בע' 'סגולה' בדף ז ע"ב.

⁹ וזהו שלא כדעת השו"ע שם: כשנופל על פניו, נהגו להטות על צד שמאל.

¹⁰ תהילים פרק כה.

ונמנעים מלהטות על שום צד, משום שעפ"י הזוה"ק¹¹ נמשך נזק למי שלא מתכוון בו, לכן אומרים אותו כקורא מזמור בעלמא.

עלי נתיבים

¹¹ פרשת במדבר דף קכ – דף קכא : תא חזי, כיון דבר נש עביד צלותא כגוונא דא, בעובדא ובמלולא, וקשיר קשורא דייחודא, אשתכח דעל ידיה מתברכן עלאי ותתאיין.

כדין בעי ליה לבר נש לאחזאה גרמיה, בתר דסיים צלותא דעמידה, כאלו אתפטר מן עלמא, דהא אתפרש מן אילנא דחיי, וכניש רגליו לגבי ההוא אילנא דמותא, דאחדר ליה פקדוניה. כמה דאת אמר: "ויאסוף רגליו אל המטה" (בראשית מט, לג). דהא אודי חטאוי, וצלי עלייהו.

ותרגומו : בא ראה, כיון שאדם עושה תפלות כפ, במעשה ובדבור, וקושר קשר היחוד, נמצא שעל ידו מתברכים עליונים ותחתונים. ואז צריך האדם להראות עצמו, אחרי שסיים תפלת עמידה, כאלו נפטר מן העולם, שהרי נפרד מעץ החיים וכנס רגליו לאותו עץ המות, שהחזיר לו פקדונו, כמו שנאמר: "ויאסף רגליו אל המטה", שהרי הודה על חטאיו והתפלל עליהם.

הזוהר : השתא בעי לאתכנשא לגבי ההוא אילנא דמותא, ולמנפל, ולימא לגביה "אליוך יי נפשי אשא". בקדמיתא, יהיבנא לך בפקדונא, השתא דקשירנא וייחודא, ועבידנא עובדא ומלולא כדקא יאות, ואודינא על חטאי, הא נפשי מסירנא לך ודאי.

ותרגומו : עכשו צריך להתכנס לאותו עץ המות, ולנפל ולומר אליו: "אליוך ה' נפשי אשא". בהתחלה נתתי לך בפקדון, כעת שקשרתי את היחוד, ועשיתי מעשה ודבור כראוי, והודיתי על חטאי, הרי נפשי מסרתי לך בודאי.

הזוהר : ויחזי בר נש גרמיה כאילו פטיר מן עלמא, דנפשיה מסיר להאי אתר דמותא, בגין כפ לא אית ביה נא"ו, דנא"ו אילנא דחיי הוא, והאי אילנא דמותא הוא. והא קא משמע לן, דתנא דמלה, דאית חובין דלא מתכפרון, עד דאתפטר בר נש מעלמא, הדא הוא דכתיב: "אם יכופר העון הזה לכם עד תמותו" (ישעיה כב, יד), והאי יהיב גרמיה ודאי למותא, ומסיר נפשיה להאי אתר. לאו בפקדונא כמה בליליא, אלא כמאן דאתפטר מן עלמא ודאי.

ותרגומו : ויראה אדם עצמו כאלו נפטר מהעולם, שנפשו מסר למקום המות הזה, משום כפ אין בו נא"ו, שנא"ו עץ החיים הוא, וזה עץ המות הוא. וזה בא להשמיענו, שסוד הדבר, שיש חטאים שלא מתכפרים עד שנפטר האדם מהעולם, זהו שכתוב: "אם יכפר העון הזה לכם עד תמותו". וזה נתן עצמו ודאי למות ומסר נפשו למקום הזה, לא בפקדון כמו בלילה, אלא כמי שנפטר מהעולם ודאי.

הזוהר : ותקונא דא בעי בכוונא דלבא וכדין קודשא בריך הוא מרחם עלוי, ומכפר ליה לחוביה. זכאה הוא בר נש דינדע למפתי ליה, ולמפלח למאריה, ברעותא ובכוונא דלבא. ווי ליה למאן דאתי למפתי למאריה, בלבא רחיקא, ולא ברעותא. כמה דאת אמר: "ויפתוהו בפיהם, וב'לשונם יכזבו לו. ולבם לא נכון עמו..." (תהילים עח, לו-לז). הוא אומר: "אליוך יי נפשי אשא" (תהילים כה, א) ולא כל מלוי אלא בלבא רחיקא, הא גרם עליה לאסתלקא מעלמא, עד לא מטון יומוי, בזמנא דהא אילנא אתער בעלמא למעבד דינא.

▪ 5. סימן קלד סעיף ב – סדר הגבהת התורה:

צריכים להזהר שהמראה הכתב לקהל יסתובב לצד **ימין** שלו, שכל פנות יהיו לצד **ימין**¹².

▪ 6. סדר הולכת ספר התורה (שם):

ויש להחזיק התורה **בימין**¹³.

עלי נתיבים

ותרגומו: ותקון זה צריך בכונת הלב, ואז הקדוש ברוך הוא מרחם עליו ומכפר לו על חטאיו. אשרי האיש שידע לפתותו ולעבד לרבונו ברצון ובכונת הלב. **אוי למי שבא לפתות לרבונו בלב רחוק**, ולא ברצון, כמו שנאמר: "ויפתוהו בפיהם, ובלשונם יכזבו לו. ולבם לא נכון עמו..." הוא אומר: "אליה ה' נפשי אשא", ולא כל דבריו, אלא בלב רחוק, זה גורם עליו להסתלק מהעולם טרם שלא הגיעו ימיו, בזמן שאילן זה מתעורר בעולם לעשות דין.

הזהר: ועל דא בעי בר נש לאדבקא נפשיה ורעותיה במאריה, ולא ייתי לגביה ברעותא כדיבא, בגין דכתיב: "דובר שקרים, לא יכון לנגד עיני" (תהלים קא, ז). מאי "לא יכון"? אלא בשעתא דהוא אתקין גרמיה להאי, ולביה רחיקא מקודשא בריך הוא, קלא נפיק ואמר: "לא יכון לנגד עיני". (אמאי?) האי בעי לאתקנא גרמיה, "לא יכון", לא בעינא דיתתקן. כל שכן אי אתי ליחדא שמא קדישא, ולא מיחד ליה כדקא יאות.

ותרגומו: ולכן צריך אדם להדביק נפשו ורצונו ברבוננו, ולא יבא אליו ברצון כוזב, משום שכתוב: "דבר שקרים, לא יכון לנגד עיני". מה זה "לא יכון"? בשעה שהוא מתקין עצמו לזה ולבו רחוק מן הקדוש ברוך הוא, קול יוצא ואומר: "לא יכון לנגד עיני". (ולמה?) זה צריך לתקן את עצמו, "לא יכון", אינו רוצה שיתתקן. כל שכן אם הוא בא ליחד שם הקדוש ולא מיחדו כראוי.

¹² ומ"ש השו"ע: מראה פני כתיבת ס"ת **לעם העומדים לימינו ולשמאלו**, ומחזירו לפניו ולאחריו. ע"כ. הרי שצריך לפנות **לשמאלו** תחילה ולא לימינו וזהו שלא לפי הכלל שצריך שכל פניותיו יהיו לימין?

וצ"ל שדברי השו"ע, שמקורם ממסכת סופרים מבוססים ע"פ המנהג שבימיהם שמראה הכתב כלפי העם (דהיינו לפני המגביה מול הקלף מאחור וכפי שנוהגים האשכנזים בשמחת תורה), וממילא כדי להראות הכתב לעומדים מימינו, צריך לפנות לימינו. אבל בימינו לפני המגביה מול הכתב, אם רוצה להראות הכתב לעומדים לימינו, צריך לפנות לשמאלו ושוב זה בניגוד לכלל הנ"ל! ולכן כתב כאן שהעיקר הוא ע"פ הכלל שיפנה **לימינו**, הגם שציבור העומד לשמאלו הוא יראה תחילה הכתב.

וכן העלה להלכה ולמעשה בשו"ת בצל החכמה חלק ה סימן נד: **המגביה את הס"ת יסתובב עמו בנחת דרך ימינו להראות פני כתיבתו לכל העם**. ובמקומותינו שמתפללין לצד מזרח הוי דרך **ימין**, מזרח דרום מערב צפון.

וכל מקום יעשה כן, יתחיל **מימין** ויעשה סיבוב שלם. למשל מי שנמצא בדרום הארץ ומתפלל לצפון, יפנה דרך **ימין** דהיינו: מזרח, דרום, מערב, צפון. וכן על זה הדרך בכ"מ.

¹³ מקורו בדברי הרמ"א בשם המהרי"ל: ויש להחזיק התורה **בימין**.

התכוון בזה הן למוליך הס"ת מן ההיכל לתיבה¹⁴, והן לעולה בתורה שיחזיקו **בימין**¹⁵.

▪ 7. סימן קלט סעיף ד – כיצד לנהוג בשעה שמברך ברכות התורה:

בירושלים נוהגים כהאר"י ז"ל¹⁶, שאחר שמסתכל בפסוק שצריך להתחיל, מכסה הכתב במפה ואוחז הס"ת בשתי ידיו, האחת **בימין** היריעה והשניה **בשמאלה**, ולא בידו ממש אלא כי אם ע"י מפה ומברך הברכה שלפניה ואחר קורא. וכשגומר הקריאה שוב מכסה הכתב ואוחז בו כדלעיל ומברך ברכה אחרונה.

▪ 8. סימן קסה סעיף א – סדר נטילת ידיים לסעודה:

סדר הנטילה הנהוג בין המקובלים בירושלם וההולכים בעקבותם (והוא ע"פ האר"י ז"ל¹⁷) – לוקח הכלי ביד **ימין**, ונותנו **לשמאל**, ושופך מן **השמאל** על **הימין** ג"פ רצופות, ובכל פעם עד פרק הזרוע. ואח"כ לוקח הכלי ביד **ימין** ושופך על **השמאל** ג"פ כנז', ואח"כ משפשף שתי הידיים זו בזו ג"פ, ומגביה ידיו כנגד ראשו, ופושט אותן (לסמל קבלת הטהרה) וזוקף ראשי אצבעותיו ויברך ענט"י. ואח"כ מורידם ומנגבן.

וההבדל בין נט"י של אכילה לבין נט"י של שחרית הוא, שזו האחרונה הן לסירוגין – אחת הנה ואחת הנה,

עלי נתיבים

ושם במשנה ברורה ס"ק יד מסביר שהוא ע"ש הכתוב: "**וימינו** תחבֵקני" (שיר השירים ח, ג), ועוד דגם התורה נתנה **בימין** ("**מימינו** אֵש דֵת לְמוֹ" – דברים לג, ב).

¹⁴ וכ"כ שם בכף החיים ס"ק כ"ג בשם אחרונים עיי"ש.

¹⁵ וכ"כ בשער הכוונות דרושי ס"ת, דרוש ג : ואחר שאחזת אותו בשני ידיך וכוונת בו הכוונה, אז תכוין לכלול יד שמאל ביד ימין כנודע, ואז תסיר משם יד שמאלך, ו**תשאר יד ימינך לבדה אחוזה בס"ת כל זמן קריאתך בו** כנזכר.

¹⁶ שער הכוונות שם : ועתה נבאר ענין האדם עצמו כשעולה לקרוא בתורה: צריך לזהר שיראה מקום הקריאה ויסתכל בפסוק אשר עתיד להתחיל. אח"כ תכסה הכתיבה ע"י מפה של הס"ת ואז תברך ברכת התורה שלפניה ואח"כ תפתח ותקרא. ואח"כ תחזור ותסתום הכתיבה ואז תברך ברכת התורה של אחריה; ואעפ"י שיש פוסקים שכתבו שאין צורך לכל זה כמו שכתב ב"י ועי"ש.

גם צריך לזהר כשיעלה לקרוא בס"ת שיאחז בס"ת **בשני ידיו, ולא בתיק, כי אם ביריעה עצמה, יד א' מצד זה ויד אחד מצד זה**. אבל תאחז אותה ע"י מפה של הס"ת, לא בידך ממש, כאומרם ז"ל: כל האוחז ס"ת ערום, נקבר ערום מאותה מצוה.

¹⁷ דלא כפי שכתב השו"ע הלכות נטילת ידיים סימן קסב סעיף ב : הנוטל ידיו שופך עליהם קצת מהרביעית להסיר מהם הלכלוך וכל דבר שחוצץ, ואח"כ שופך עליהם פעם שנית וגם אלו המים הם טמאים, ואח"כ שופך עליהם פעם שלישית לטהר המים שעל גבי הידים; ואם אין בידיים לכלוך ודבר החוצץ, שופך על שתי ידיו רביעית בבת אחת, וא"צ מים שניים.

ואלו של סעודה – הג"פ הן רצופות¹⁸.

▪ 9. סימן רכ"ד סעיף יב – ביקור בבית הקברות:

מניחים על הקבר צרור, ומניחים עליו **יד שמאל**¹⁹ ולא **יד ימין**.

▪ 10. סימן תר"ו סעיף ד – סדר המלקות בערב יו"כ:

וכשמלקה אותו, קורא גם הוא אחרי החזן: והוא רחום וכו' (תהילים עח, לח) ג"פ, מלה לכל מכה²⁰. והמכות הן שתיים על גבו **מימין ומשמאל**²¹ ואחת על החזה.

עלי נתיבים

¹⁸ ראה כל זה בדברי כף החיים סימן קסב ס"ק ב.

¹⁹ מקורו בדברי הברכי יוסף בסימן זה ס"ק ז, ששמע ממר זקנו הרב החסיד מהר"א אזולאי בהגותיו כ"י.

ועוד שם, כשישים ידו על הקבר יאמר פסוק: "וְנָחַךְ ה' תְּמִיד, וְהִשְׁבִּיעַ בְּצַחְצְחוֹת נִפְשָׁךְ, וְעֲצַמְתֶּיךָ יִחְלִיץ, וְהָיִיתָ כְּגֵן רוּחַ, וְכַמוֹצָא מִיָּם, אֲשֶׁר לֹא יִכָּבְדוּ מִיָּמִיו" (ישעיהו נח, יא). תשכב בשלום ותישן בשלום, עד בא מנחם משמיע שלום.

וכשישים ידו יכוין בפסוק "וְנָחַךְ" שיש בו ט"ו תיבות כמנין קשרי היד.

ובהערות על ברכ"י שם הערה ז כתב **שבפסוק יש י"ז תיבות**. וצ"ע. ובסו"ד הביא את דברי היפה ללב אות ו' כתב **שט"ס הוא**, וצ"ל הפסוק: "יִחְיֶינָה מִתֵּיךָ, נְבִלְתֵי יְקוּמוּן, הַקִּיצוּ וְרָנְנוּ שְׁכֵנֵי עִפְרָי, כִּי טַל אֹרֶת טַלְךָ, וְאַרְצְךָ רְפָאִים תִּפְּלִי" (ישעיהו כו, יט), **ובו יש ט"ו תיבות בדיוק**. והבוחר יבחר.

²⁰ מנהג זה מופיע בדברי הרמ"א בסימן תר"ו סעיף ו: ונהגו שהנלקה אומר **וידויים** בשעה שנלקה, והמלקה אומר: "והוא רחום יכפר עון, ולא ישחית והרבה להשיב אפו, ולא יעיר כל חמתו" (תהילים עח, לח), ג"פ שהם ל"ט תיבות כנגד ל"ט מכות (מנהגים) וכו'.

²¹ במחזור אהלי יעקב – סדר תפלות ליוה"כ לר' יעקב בהררי"ץ בן יצחקי, דיני וסדר המלקות (עמ' 26) מובא בזה"ל:

ואחר תפלת המנחה לוקין כל הקהל ל"ט מלקיות... שמתוך כך יתן אל לבו לשוב מעבירות שבידו... והמלקה אומר והוא רחום יכפר עון וכו'... בפעם הא' יתחיל **בכתף שמאל** ובפעם שני **בכתף ימין** ובפעם שלישי **נגד החזה**...

ובמח"ס"פ (ובמחזור ספרד) עפ"י זבחי שלמים להרמ"ק ז"ל כתוב: וזה לך סדר המלקות כמנהג זקני המערב וחסידיו א"י תובב"א.

החזן הכופה את הלוקה על העמוד אומר: "מוסר ה' בני אל תמאס, ואל תקץ בתוכחתו. כי את אשר יאהב ה' יוכיח, וכאב את בן ירצה" (משלי ג, יא - יב). "וַיִּדְעַתָּה עִם לְבָבְךָ, כִּי כַּאֲשֶׁר יִיָּסֵר אִישׁ אֶת בְּנוֹ, ה' אֱלֹהֶיךָ מִיִּסְרֶךָ" (דברים ח, ה).

והכפות אומר: "יסרני ה' אף במשפט, אל באפך פן תמעטני" (ירמיהו י, כד). וכשהוא מלקה אותו, קורא גם הוא אחרי הדין "והוא רחום" ג"פ **מלה אחת לכל מכה**, והנלקה יתודה בלחש.

והנלקה מתוודה בלחש, וכשגומר, אומר לו: "נסר עֹנְךָ, וְחִטָּאתְךָ תִּכְפֹּר" (ישעיהו ו, ז).

▪ 11. סימן תרנ"א סעיף א – אגידת לולב :

מנהג ירושלים לאגדם ע"פ האר"י ז"ל כפי שהו"ד בבאה"ט ס"ק ד²². וההדסים - א' **בצד ימין** וא' **בצד שמאל** וא' **באמצע**; והלולב - השדרה נגד פניו; והערבות - אחת **מימין** אחר ההדס **שבימין** ואחת **בשמאל** ג"כ אחר ההדס באופן שההדסים הם המגבילים.

▪ 12. יו"ד סימן שמ סעיף ט – קריעת הבגד על המת:

ע' באה"ט דעל אביו ואמו קורע **מצד שמאל** ועל השאר **מצד ימין**²³. כן הוא המנהג בארץ הצבי.

▪ 13. יו"ד סימן שנב סעיף ד – סדר טהרת ורחיצת המת:

וזה הסדר הנהוג בירושלים²⁴... בתחילה רוחצים את ראשו, צווארו, **ידו הימנית**, ואח"כ **חצי גופו הימני, וצדו ושוקו הימנית**. אח"כ **צדו השמאלי** כנ"ל ידו, גופו, שוקו, רגלו.

עלי נתיבים

וכשהחזן פותח למוסריו, אומר: "נסר עֹנְךָ, וְחִטָּאתְךָ תִּכְפֹּר" (ישעיהו ו, ז).

²² נגיד ומצוה לרב המקובל **יעקב חיים צמח**, סדר יוה"כ בדף קנה : אופן קשירת הלולב עם מיניו: תשים שלושה הדסים, אחד בצד **ימין** ואחד בצד **שמאל** ואחד **באמצע**. והלולב תקח אותו השדרה כנגד פניך. כיצד? **הימין** שלו יהיה **לימיןך**, **והשמאל** שלו יהיה **לשמאלך**, ואותו הבד של הדס שתשים באמצע תטה אותו לצד **ימין**, כי **הימין** הוא חסד **והשמאל** גבורה **והאמצעי** תפארת, והוא מטה כלפי חסד כנודע. והב' ערבות תשים א' **מימין** כנגד נצ"ח וא' **משמאל** כנגד הו"ד.

וכ"כ בשו"ע האר"י ז"ל עמ' 84 אות יא, וכן הביא דבריהם הכה"ח בסימן זה ס"ק יד.

²³ שו"ע : על כל המתים - קורע עליו טפח בבגד העליון, ודיו. ועל אביו ואמו - קורע כל בגדיו, אפילו הוא לבוש י' עד שמגלה לבו.

וכתב שם הט"ז ס"ק ו בשם **המהרש"ל** שנוהגים שעל אב ואם מקרעין מצד **שמאל** ועל כל שאר קרובים כגון בניו ואחיו מצד **ימין**.

והביא שם בשם ה"ח שמסתבר שעל אביו ואמו **צריך לקרוע עד שיגלה לבו והלב משמאלו**, על כן צריך לקרוע משמאל לגלות לבו, וכן נוהגין בקהילות ע"פ הרש"ל. והוסיף שם הש"ך ס"ק יט בשם ה"ח, שכל זה **היינו מצד המנהג**, אבל מדינא משמע שבאותו צד שקורעין על אביו ואמו קורעין גם על שאר קרובים כפי שמשמע בש"ס ובפוסקים.

ואכן כך המנהג בארץ ישראל וכפי שהעיד כאן הנתיבי-עם.

²⁴ שו"ע : מעצימין עיניו של מת; ואם נפתח פיו, קושרין לחייו. ופוקקין נקביו אחר שמדיחין אותו במיני בשמים. וגוזזין שעריו. **הגה**: וצפרניו. ומדיחים אותו היטב בכל מקום, שיהא נקי

וסוף דבר, נסיים בדבר טוב :

▪ 14. מתוך הדרשה שהכין הרב לנכדו משה אביבי הי"ו ביום הכנסו לעול המצוות ביום ט"ב לח' אדר ב' שנת תשכ"ה:

וכיון שהיד הימנית היא הפועלת וקושרת התפילין על היד השמאלית שזו היא אך הנפעלת, לכן יתרון בקדושה היא תמיד ימין על שמאל, כלעומת יתרון הפועל על הנפעל.

"ימין ה' רוממה, ימין ה' עשה חיל" (תהלים קיח, טז).

עלי נתיבים

מכל טומאה (בנימין זאב), וטחין ראשו בביצים טרופים בקליפתן, שגלגל הוא שחוזר בעולם (כל בו).

וכבר כתב בתשובה מאהבה לרבי אלעזר ב"ר דוד פלעקלש (מהרא"פ), ח"ג תשובה ת"י הערה (שנ"ב) ח"ל : ויש בסדרי הטהרה מנהגים שונים, עיר ועיר, מדינה ומדינה... וחלילה לשנות בשום מקום ממה שנהגו כבר, אמנם ת"ח מופלג בדורו יכול לצוות לנהוג כפי מבוקשו... ולא יתר העם.

וע"ע בספר נטעי גבריאל לר' גבריאל ציננער (ח"א פרק לט הערה ה) שהביא בשם ס' משמרת שלום (אות ט ס"ק כ) שכיום נהגו ברוב תפוצות ישראל ע"פ האמור בס' מעבר יבוק (לרבי אהרן ברכיה מודינא).

ועל כן, השואל : לאן יפנה?
על ימין או על שמאל?
זאת תורת העלה מכל הנ"ל,
ולא נטה ממנה ימין ושמאל.

▪ סיכום :

הדלקה בליל א' של חנוכה	1	ימין
הגבהת התורה	5	
הולכת ס"ת והעולה לקריאת התורה	6	
קריעה על שאר קרובים	12	
חליצת תפילין	2	שמאל
ביקור בבית הקברות	9	
קריעה על אביו	12	
ברכות התורה	7	ימין ושמאל
אגידת לולב - ערבות	11	
סדר טהרת ורחיצת המת	13	ימין ואח"כ שמאל
הדלקה מליל ב' של חנוכה	1	משמאל לימין
הנחת תפילין של יד	14	ימין על שמאל
נטילת ידיים לסעודה	8	ימין לשמאל, שמאל על ימין (ג"פ), ימין על שמאל (ג"פ)
נטילת ידיים של שחרית	8	ימין לשמאל, שמאל על ימין וימין על שמאל (וחוזר חלילה ג"פ)
ברכת כהנים	3	ימין, שמאל, מרכז
סדר המלקות בערב יוה"כ	10	
אגידת לולב - הדסים	11	
נפילת אפיים	4	לא ימין ולא שמאל